

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇEVREYİ MERKEZE TAŞIMAK: TEMEL YAKLAŞIMLAR VE TARTIŞMALAR

Çağlar Söker
Erdem Özlük

Öz

Bu çalışma Uluslararası İlişkiler’de (UI) çevrenin neden disiplinin periferisinde yer aldığını “sorun çözücü ve eleştirel” yaklaşımlar ayrımı üzerinden sorgulamaktadır. Disiplindeki sorun çözücü yaklaşımlar, çevreyi sadece bir “sorun” olması durumunda dikkate alan ve mevcut küresel sistem içinde çözümler arayan yaklaşımlardır. Eleştirel yaklaşımlar ise çevre sorunlarının ötesinde daha “iyi” bir dünya yaratmak için sürdürülebilir bir sistem oluşturma amacını taşıyan; bu yüzden sistemin yeniden yapılandırılması gerektiğini ileri sürerek ulusal ve uluslararası politik, ekonomik ve toplumsal düzeni sorgulayan yaklaşımlardır. Bu bağlamda öncelikle “çevresel güvenlik” ve “liberal kurumsalcılık” yaklaşımları incelenmiş, ardından “Ortak Malların Trajedisi” başlığı altında eko-otoriteryenlerin görüşlerine değinilmiştir. Eleştirel yaklaşımlar kısmında ise “çevre-merkezcilik”, “ekolojik modernleşme” ve “merkezsizleşme” yaklaşımları tartışılmıştır. Sonuç bölümündeyse çevrenin UI’de merkezi bir konuma gelememesinin nedenlerine yönelik tespitlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevresel Güvenlik, Eko-Otoriteryanizm, Çevre-Merkezcilik, Ekolojik Modernleşme, Merkezsizleşme

Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, caglarsoker@selcuk.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, eozluk@selcuk.edu.tr

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.310117
Geliş T. / Received Date: 02.05.2017

Kabul T. / Accepted Date: 21.03.2018

Placing Environment at the Center of International Relations: The Fundamental Approaches, and the Debates

Abstract

This study aims to shed light on the reason why the environment is located in periphery by both critical and problem-solving approaches in the IR discipline. For the problem-solving approaches seeking for solutions in the existing global system the environment should only be taken into consideration when it is a “problem”. Critical approaches, beyond environmental problems, are the ones, which aim to form a sustainable system and, because of this, putting forward that the system should be restructured, which question the national and international political, economic and social order. In this context, first of all, approaches of “environmental security” and “liberal institutionalism” are examined. After that, under the subtitle of “Tragedy of Commons”, the perspectives of eco-authoritarians are referred to. In the part of critical approaches, “eco-centrism”, “ecological modernization” and “decentralization” are discussed. In the conclusion part, it is put forward the factors that why the environmental issues couldn't be placed at the center of the discipline.

Key Words: Environment, Environmental Security, Eco-Authoritarianism, Eco-Centrism, Ecological Modernization, Decentralization

Giriş

Geleneksel olarak uluslararası ilişkiler, sürekli güç mücadelesi peşinde koşan ve 1648 Vestfalya Barışı'ndan beri egemen yetkilerini başka hiçbir güç/otoriteyle paylaşmayan devletler arasındaki bir etkileşim olarak tanımlanmıştır. Bu etkileşimi şekillendiren temel itici güç, devletlerin hayatta kalma mücadelesini doğrudan etkileyen ve onun âli ve ulvi çıkarlarını tanımlayan “daha fazla güç, daha fazla güvenlik ve daha fazla refah arayışı”dır. Ancak uluslararası ilişkilerin temel oyuncularını ve yürütülme biçimleri açısından çok keskin bir hiyerarşi kurgulayan bu tür tanımlar, doğal olarak bu ilişkinin öznesi olan pek çok birimi ve bu ilişkinin merkezinde yer alması gereken pek çok konuyu marjinalize etmiştir. Dünya politikasında son yarım asırdır yaşanan pratik gelişmeler -özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin açtığı kapılar- Uİ'de kısmen de olsa bu marjinalizasyon sürecini sona erdiren bir dizi “dönüşü de” mümkün kılmıştır. Henüz disiplinde yaygın şekilde referans verilen bir “çevresel dönüş” gerçekleşmemiş olsa da iklim değişikliği, biyo-çeşitliliğin azalması, kirlilik ve kaynakların tükenmesi gibi konular gün geçtikçe disiplinin ajandasındaki ağırlığını artırmıştır.

Uİ disiplininin, inşasından beri periferide yer alan çevre ve onunla ilişkili meselelerin merkeze taşınmaya başlaması 1980'lerin sonuna tekabül eder. Küresel nitelikli sorunların ulus-devletleri aştığı ve küresel ölçekte değerlendirilmesi gerektiğine yönelik görüşler bu dönemde ağırlığını artırmıştır. Ozon tabakasına zarar veren gazların salınımında farklı miktarlarda da olsa tüm ülkelerin katkısı olduğu; küresel ısınmanın ortak bir sorun olduğu; okyanusların ve atmosferin kirlenmesinde herkesin payı olduğu anlaşılmış, çözümün de küresel düzeyde aranması ve tüm ülkeleri içermesi gerektiği fikri ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda çevreyi ve çevre sorunlarını farklı açılardan yorumlayan birçok yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Çevre sorunları bir güvenlik meselesi midir, refah meselesi mi? Sorunların muhatabı devletler midir, yoksa uluslararası toplum mu? Mevcut ekonomik, sosyal ve politik sistemlerimiz sorunları çözmemize imkân veriyor mu, yoksa sorunları üreten bizzat bu sistemler midir? Modern ekonomi ve bilim anlayışı, çevre sorunları konusunda bize ne söylemektedir? Devlet-merkezli çözüm arayışlarının başarılı olması müm-

kün müdür? Vestfalyan sistemin en somut çıktılarından biri olan “egemenlik”, çevre bağlamında nerede durmaktadır? Bu çalışma bu sorular üzerinden Uİ’deki çeşitli kuramsal yaklaşımların çevreye bakışlarını inceleyerek çevrenin disiplinin periferisinde yer almasının nedenlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, “sorun çözücü” ve “eleştirel” yaklaşımlar olmak üzere iki bölüm üzerinden konuyu tartışmaktadır. Sorun çözücü yaklaşımlar, çevreyi sadece bir “sorun” olması durumunda dikkate alan ve mevcut küresel sistem içinde çözümler arayan yaklaşımlardır. Eleştirel yaklaşımlar ise çevre sorunlarının ötesinde daha “iyi” bir dünya yaratmak için sürdürülebilir bir sistem oluşturma amacını taşıyan ve bu nedenle sistemin yeniden yapılandırılması gerektiğini ileri sürerek ulusal ve uluslararası politik, ekonomik ve toplumsal düzeni sorgulayan yaklaşımlardır. Bu bağlamda sorun çözücü yaklaşımlar kısmında “çevresel güvenlik” ve “liberal kurumsalcılık” yaklaşımları incelenmiş, ardından “Ortak Malların Trajedisi” başlığı altında eko-otoriteryenlerin görüşlerine değinilmiştir. Eleştirel yaklaşımlar kısmında ise eleştirel teorisyenler ve yeşillerin (*greens*) gözünden sırasıyla “çevre-merkezcilik”, “ekolojik modernleşme” ve “merkezsizleşme” konuları açıklanmış ve tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise çevreyle ilgili konuların Uİ’de merkezi bir konuma gelememesinin nedenlerine yönelik tespitlere yer verilmiştir.

Sorun Çözücü Yaklaşımlar

Çevresel Güvenlik

Uİ’nin bir asırlık tarihindeki en baskın gelenek olan Klasik Realizm, insan doğasından yoğun teolojik ve teleolojik vurgulara, çatışmadan pozitivist metodolojiye, devletin doğasından diplomasiye kadar pek çok alanda disiplinin kavramsal, epistemik, ontolojik ve yöntembiliğine ilişkin temel soru(n)larına ışık tutmuştur. Çevre sorunlarını güvenlik boyutuyla ele alan ilk yaklaşım da Realizmdir. Realist dünya görüşünde çevre, merkezde değil periferide yer alır. Çevre, “süfli politika” (*low politics*) kapsamında olduğu için “ulvi politika”yı (*high politics*) destekleyen bir unsur olarak değerlendirilir ve araçsal bir öneme sahiptir. Realizmin öncülerinden Hans Morgenthau, “doğal kaynaklar, endüstriyel üretim ve savaşın finanse edilmesi için önemlidir” diye-

rek doğaya verilen araçsal değeri dile getirmiştir.¹ Realistler için doğa, kendi başına bir değere sahip değildir; ulusal çıkar, güç ve güvenliğe katkısı ekseninde kullanılabilir bir “araç” olarak görülür. Devletler, jeopolitik gerekçeler söz konusu olmadığı sürece çevrenin korunmasıyla ilgilenmezler.²

Realistlerin doğrudan ilgi göstermedikleri çevre sorunlarının 1980’lerden itibaren gittikçe daha görünür hale gelmesi, devletlerin çevre sorunlarına daha fazla duyarlı kalamaması sonucunu beraberinde getirmiştir. Endüstrileşme sürecinin yaklaşık iki asırdır biriktirdiği ve sürekli artan çevresel tahribat, çevre ve güvenlik bağlantısının yeniden ele alınmasını teorik ve politik anlamda kaçınılmaz kılmıştır.³ Nitekim kıtlığın, kaynak paylaşımının ve çevresel bozulmaların çatışmalara yol açacağı varsayımları,⁴ geleneksel güvenlik teorilerinin ve politikalarının sorgulanmasına zemin hazırlamış, çevre konusu da güvenlik politikaları ve çalışmalarının kapsamına alınmaya başlanmıştır.⁵ “Su savaşları” yaşanacağı, nüfus artışının kaynaklar üzerinde çatışmalara yol açacağı gibi tezler, çevre ve güvenlik bağlantısını devletler nezdinde dikkate alınır hale getirmiştir.⁶ Bu bağlamda 1980’lerle birlikte kullanılmaya başlanan “çevresel güvenlik” (*environmental security*) kavramı ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş’ın ardından kullanımı yaygınlaşan kavram, disiplinindeki hâkim Realist geleneğin bakış açısını yansıtan bir çerçeveye sahiptir.⁷ Başka bir ifadeyle, çevresel güvenlik, çevrenin bir

1 Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Alfred A. Knopf, 1948), 83.

2 Robyn Eckersley, *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty* (Cambridge, MIT Press, 2004), 249-250.

3 Richard A. Matthew, “Man, the State and Nature: Rethinking Environmental Security,” in *Handbook of Global Environmental Politics*, ed. Peter Dauvergne (Chettenham: Edward Elgar Publishing, 2005), 127.

4 Simon Dalby, “Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak,” *Uluslararası İlişkiler* 5, sy. 18 (2008): 180-181.

5 John Baylis, “The Concept of Security in International Relations,” in *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*, ed. Hans Günter Brauch v.d.ğr. (Berlin: Springer, 2008), 496.

6 Jon Barnett, “Destabilizing the Environment-Conflict Thesis,” *Review of International Studies* 26, sy. 2 (2000): 271.

7 Kavramın tanımı, anlamı ve kapsamı üzerindeki tartışmalar halen devam etmektedir.

sorun olabileceğinin kabul edilmesi ancak bunun sadece devletler tarafından ele alınabileceği anlamını taşımaktadır.⁸

Çevresel güvenliğin realist yorumu, öncelikle kıt kaynaklar⁹ meselesine odaklanır. Realistler, birçok savaşın kaynak savaşları olduğu düşüncesiyle, kaynaklarla ilgili mücadelenin uluslararası gerginliklere yol açabilme potansiyeline dikkat çekerler.¹⁰ Dünya nüfusunun %40'ının, 200 nehir sistemine bağlı olarak yaşadığı ve bu nehir sistemlerinin iki ve ya daha fazla ülke tarafından paylaşıldığı düşünüldüğünde kaynak mücadelesinin mantığı anlaşılmaktadır.¹¹ Bu bağlamda kaynakların kıtlığının çatışma ihtimalini artırdığı, kaynakların paylaşımı hususunda savaştan kaçınmak için savaşa hazır olunması gerektiği, çevreyle ilgili konuları Realist güvenlik anlayışı çerçevesinde değerlendirenlerin temel argümanlarından birisi olmaktadır.¹²

Çevresel güvenliğin kapsamına giren konular, enerji güvenliği, madenler, su uyumsuzlukları, ormanlar, okyanuslar, kutuplar ve uzayın kullanımını gibi doğrudan devleti ilgilendiren konulardır. Ancak bunun yanında ozon tabakasının incelenmesi, iklim değişikliği ve biyo-çeşitliliğin azalması meselelerine de duyarsız kalınmamaktadır zira artık bunlar da güvenlik tehdidi oluşturabilmektedir. Örneğin iklim değişikliği devletleri fosil yakıtların kullanımını azaltmaya teşvik ederken, kaynak

Kavramı, eleştirel bir incelemeye tabi tutan detaylı bir çalışma için bkz.: Jon Barnett, *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Area* (Londra: Zed Books, 2001).

8 Steve Smith, "Environment on the Periphery of International Relations: An Explanation," *Environmental Politics* 2, sy. 4 (1993): 42.

9 Brauch, yeryüzü kaynaklarının artan nüfusu beslemekte yetersiz kalacağını varsayarak –realizmin de benimsediği– çevresel kıtlık ile şiddetli çatışma arasındaki bağlantıya dikkat çeken yaklaşımları "karamsar" ya da "neo-malthusçu" gelenek olarak sınıflandırmıştır. Hans Günter Brauch, "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü," *Uluslararası İlişkiler* 5, sy. 18 (2008).

10 Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (Ankara: Adres Yayınları, 2011), 466.

11 Alan Burnett, "Defence of the Environment: The New Issue in International Relations," *The Australian Quarterly* 61, sy. 4 (1989): 435.

12 Eric Laferriere ve Peter J. Stoett, *International Relations Theory and Ecological Thought* (New York: Routledge, 1999), 104.

güvenliği sağlama arzusu devletleri, yeni fosil yakıt rezervleri aramaya ve kullanmaya itmektedir.¹³ Bu yüzden güvenlik hesapları yapılırken tüm konuların denkleme dâhil edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Realistler, çevre konusundaki uluslararası iş birliği ve kurumsallaşma çabalarına da mesafeli yaklaşırlar. Sistemin anarşik yapısı, kaynakların paylaşımında herkesin maksimum fayda elde etmek için mücadele etmesi sonucunu doğuracak; yapılan iş birliği ve anlaşmalar da güvenlik ikilemi yaratarak başarısız olacaktır. Zira iş birliği durumunda her devlet, diğer devletlere kıyasla görece kazancını (*relative gain*) artırmaya çalışacak; bu da güvensizliğe neden olarak iş birliğinin devamını riskli hale getirecektir.¹⁴ Ancak yine de doğrudan silahlı çatışmaların önlenmesi için sınırlı bir iş birliğine gidilebilir. Sınırlı iş birliği özellikle sınır aşan su anlaşmazlıkları gibi dar kapsamlı anlaşmazlıklarda olumlu sonuç verebilmektedir. Örneğin Türkiye, Suriye ve Irak topraklarından geçen Fırat Nehri, nehir suyunun saptırıldığı suçlamaları nedeniyle üç ülke arasında zaman zaman krizlere neden olmuştur.¹⁵ Yapılan anlaşmalar kalıcı bir çözüm getirmese de askeri çatışmalar önlenmiştir.

Realistlere göre, çatışmaların önlenmesinde iş birliğinden ziyade devletlerin kendi kapasitelerini artırmaları, söz konusu görece kazanç varsayımı nedeniyle daha öncelikli bir amaç olmaktadır. Bu bağlamda devletler, çevresel güvenlik bağlamında uzmanlaşmanın artırılması, izleme ve denetim mekanizmaları kurulması gibi önlemler almaktadırlar. Soğuk Savaş'ın ardından savunma bakanlıkları ve ordularda çevresel güvenlikle ilgili bölümlerin oluşturulması yaygınlaşmaktadır. Dolayısıyla çevre sorunlarına devlet merkezli yaklaşılmakta, fayda-maliyet ekseninde çözümler üretilmektedir. Bu sayede aynı zamanda, çevre konularının ancak devletlerin tekelinde çözülebileceği izlenimi doğmakta ve devletin hem içerideki hem de uluslararası sistemdeki rolü güçlendirilmektedir.¹⁶

13 Heywood, *Küresel Siyaset*, 481.

14 Robert Powell, "Absolute and Relative Gains in International Relations Theory," *The American Political Science Review* 85, sy. 4 (1991).

15 Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, çev. Haluk Özdemir (Ankara: BB101 Yayınları, 2015), 519.

16 Gerald B. Thomas, "U.S. Environmental Security Policy: Broad Concern or Narrow

Sonuç olarak çevresel güvenlik kavramıyla realistler, devlet merkezli bir bakışla çevreyi devletin güvenliğini sağlaması, gücünü maksimize etmesi ve çıkarlarını gerçekleştirmesi için bir araç olarak görmektedir. Bununla birlikte çevresel güvenlik kavramının özellikle milenyumun başından itibaren farklı yorumlarının ortaya çıktığını da not etmek gerekir. 2000'lerle birlikte, kavramın, belirli bölgelere tehdit temelinde ve devlet merkezli ele alınmasını içeren geleneksel tanımını sorgulanmış, çevresel güvenliğin mekânsal açıdan daha geniş ölçekli olarak değerlendirilmesi gerektiği tartışılmaya başlanmıştır.¹⁷ Kavramın Realist yorumunun devletin çevre sorunlarını “güvenlikleştirmesinin” önünü açtığı,¹⁸ konuyu asıl mesele olan “ekolojik açıdan sürdürülebilirlikten” saptırarak temel çevreci değerler olan şiddetsizlik ve anti-militarizmi gölgelediği,¹⁹ belirli sınırlar içinde yaşayan insanların güvenliğine odaklanarak geri kalan çoğunluğun güvensizliğine neden olduğu eleştirileri, söz konusu sorgulama ve tartışmalara zemin hazırlamıştır.²⁰

Bu bağlamda yeni yorumlar meselenin yalnızca devlet merkezli olarak ele alınabileceği varsayımından çok daha karmaşık olduğuna dikkat çekerek çevresel güvenliği daha geniş kapsamlı olarak ele almaya başlamıştır.²¹ Doğal kaynakların ve biyo-çeşitliliğin korunması gibi unsurları da çevresel güvenliğin kapsamına alan hatta kavramı, kalkınma ve küresel ekonomi gibi hususları da dahil ederek devlet güvenliğinden ziyade insan güvenliği üzerinden okuyan liberal yorumlar da ortaya çıkmıştır.²² Ancak çevresel güvenliğin kavramsal ve kuramsal yorumunda Realist, devlet merkezli geleneğin halen baskın paradigma olduğunu da belirtmek gerekir. Bu durum geleneksel devlet merkezli gü-

Interests,” *Journal of Environment and Development* 6, sy. 4 (1997): 421.

17 Hugh Dyer, “Environmental Security and International Relations: The Case for Enclosure,” *Review of International Studies*, 27, sy. 3 (2001): 449.

18 John Vogler, “Environmental Issues,” in *The Globalization of World Politics*, ed. John Baylis v.dğr. (New York: Oxford University Press, 2008), 366.

19 Robyn Eckersley, “Green Theory,” in *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne v.dğr. (Oxford: Oxford University Press, 2013), 282.

20 Dyer, “The Case for Enclosure,” 449.

21 Dalby, “Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak,” 180.

22 Dalby, “Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak,” 190-191.

venlik anlayışının hem teoride hem de pratikteki hakimiyetinin devam etmesinin bir sonucu olarak da görülebilir.

Liberal Kurumsalcılık

Liberalizm de Realizm gibi doğaya araçsal bir değer atfetmektedir. Güçlü bir şekilde insan-merkezci (*antropocentric*) olan liberal görüşte doğa, insan ihtiyaçlarının giderilmesini sağlayan bir kaynak olarak görülmektedir.²³ John Locke'un, "insanoğlu doğanın efendisi ve sahibidir" vurgusu liberallerin çevreye bakışını özetlemektedir.²⁴ Çevre sorunlarının çözülmesi, bireylerin sağlığı ve refahı, uluslararası barışın sağlanıp çatışmanın önlenmesi için gereklidir. Çevre sorunlarının çözümü konusunda Liberalizm de Realizm gibi devleti önceleyen bir bakış açısı önerir.

Liberalizm (ya da Liberal Kurumsalcılık), UI'de çevre sorunlarının çözümüne yönelik kapsamlı ve rasyonel çözümler öneren bir yaklaşımdır. Devleti sorunların çözümünde merkeze koysa da meseleye yalnızca güvenlik çerçevesinden yaklaşmaz. Bu yaklaşıma göre çevre sorunları, kurumsal yapılar, çok taraflı anlaşmalar ve teknokratik düzenlemelerle çözülebilir. Bu bağlamda liberal kurumsalcı yaklaşım, çevre sorunları konusunda iş birliğinin, yani devletlerin ulusal çıkarlarıyla kolektif eylem arasındaki dengenin nasıl sağlanacağını araştırır. Kısacası bu yaklaşımda çevre sorunlarının çözülememesinin sebebi ortak irade oluşmamasıdır. Nitekim kolektif eylem sorunu çözüldüğünde iş birliği sağlanacak ve çevre sorunları da çözüme kavuşacaktır.²⁵

Kolektif eylem sorunu, devletlerin çevre sorunlarının çözümü için planlanan ortak eylem, politika ve anlaşmalara aynı düzeyde katılmamaları anlamına gelmektedir. Bunun en önemli sebebi anlaşmalara dahil olmanın getirebileceği ekonomik yüklerdir. Örneğin karbon salınımını sınırlayan anlaşmalar, fosil yakıtların (mazot, kömür vb.) kullanımını da sınırlamak anlamına gelmektedir. Bu da devletlere vergileri artırma, fosil yakıt yoğunluklu üretimi azaltma ve tüketim alışkanlıkları konu-

23 Heywood, *Küresel Siyaset*, 466.

24 Heywood, *Küresel Siyaset*, 461.

25 Lorraine Elliott, *The Global Politics of the Environment* (New York: Palgrave MacMillan, 2004), 227.

sunda yeni politikalar üretme gibi yükümlülükler getirebilmektedir.²⁶

Kolektif eylem sorununun çözümü için, anlaşmalara katılmanın yüklerinin ve maliyetlerinin bölüşülebileceği ya da daha adil paylaştırılabileceği fikirleri ortaya atılmıştır.²⁷ Maliyet ve sınırlamaların, ülkelerin ekonomik büyüklüklerine göre derecelendirilmesi başvuru yollarından biridir. Bu gibi özel düzenlemeler gerektiren argümanların yanında çevre rejimlerinin ve uluslararası kurumların inşasının da kolektif eylem sorunlarının çözümünde, uzun vadede başarılı neticeler verdiği anlaşılmaya başlanmıştır. Rejimler ve kurumlar, çevreyle ilgili anlaşmalarda devletler üzerinde baskı yaratabilmekte, bahse konu rejim ve kurumların derinleşmesi ise iş birliği alışkanlıklarını beslemektedir.

Son yıllarda çevre sorunlarının çözümünün “ortak bir ihtiyaç” olduğu, devletlerin çıkarlarının birbirlerinden bağımsız olmadığı argümanları ön plana çıkmaktadır.²⁸ Bu minvalde, ortak çevre sorunlarının çözümü ve yönetiminde uluslararası toplumun faaliyetlerini ifade etmek için kullanılan “Küresel Çevre Yönetişi” (*Global Environmental Governance-GEG*) kavramı gündeme gelmiştir.²⁹ GEG, küresel çevrenin korunmasındaki kurumları, politika araçlarını, finans mekanizmalarını, kuralları ve normları kapsayan genel bir kavramdır.³⁰ Temelde üç sütunu vardır: Uluslararası çevresel işbirliği, hükümet-dışı küresel çevre yönetişi ve küresel ekonomik yönetişim.³¹ Küreselleşme sürecinin de etkisiyle karmaşık bir model olarak ortaya çıkan GEG ile ilgili

26 Christoph Böhringer ve Andreas Löschel, “Assessing the Costs of Compliance: The Kyoto Protocol,” *Environmental Policy and Governance* 12, sy. 1 (2002): 15.

27 Lasse Ringius, v.dğr., “Burden Sharing and Fairness Principles in International Climate Policy,” *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 2, sy. 1 (2002).

28 Mans Nilsson, v.dğr., “International Regimes and Environmental Policy Integration: Introducing the Special Issue,” *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 9, sy. 4 (2009): 341.

29 Kate O’Neill, *The Environment and International Relations* (New York: Cambridge University Press, 2009), 3-4.

30 Adil Najam, Mihaela Papa, Nadaa Taiyab, *Global Environmental Governance: A Reform Agenda* (Canada: International Institute for Sustainable Development, 2006). <https://www.iisd.org/pdf/2006/geg.pdf>.

31 O’Neill, *International Relations*, 6.

çalışmalarda, küresel ölçekli, güçlü ve verimli bir uluslararası çevre örgütünün gerekliliği de vurgulanmaktadır.³²

Sonuç olarak liberal kurumsalcı yaklaşıma göre çevre sorunları, çok-tarafli anlaşmalar ve iş birliği yoluyla çözülebilir. Bu süreçte temel aktör devlettir ancak hükümet-dışı organizasyonlar kamuoyunun dikkatini çevre sorunlarına çekerek ve devletler üzerinde baskı oluşturarak, uluslararası örgütler de iş birliği zemini yaratarak sürece katkıda bulunabilirler. Çok tarafli anlaşmalarla iş birliği sağlanarak çevre ve doğal kaynakların korunması mümkündür, öyle ki bu anlaşmalar yoluyla devlet davranışlarını çevre sorunlarına duyarlı hale getirebilecek uluslararası rejimler de oluşturulabilir.³³

1970'lerden bu yana, Liberal Kurumsalcı yaklaşım temelinde uluslararası toplantılar düzenlenmekte, çeşitli anlaşmalar yoluyla çevre sorunlarına çözüm aranmaktadır. 1972'de gerçekleşen Stockholm Çevre Konferansı'ndan beri sorunların tartışıldığı ve eylem planlarının formüle edildiği zirveler düzenlenmektedir. ³⁴ 1992'de yapılan Rio Konferansı'nın ardından oluşturulan "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi" ve "BM İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması", çevre rejimi oluşturulmasında atılmış önemli adımlardır.³⁵ Ozon tabakasına zarar veren gazların salınımına kısıtlama getiren anlaşmalar, kısmen de olsa başarılı sonuçlar vermektedir. Ayrıca açık denizler, kutuplar, atmosfer ve uzayla ilgili yapılan anlaşmalar da uluslararası çevre rejimi kapsamında değerlendirilebilir. Yine çevrenin korunması ve sorunların çözümü bağlamında küresel ölçekte "Birleşmiş Milletler Çevre Programı", bölgesel ölçekte ise "Avrupa Çevre Ajansı" gibi uluslararası kurumlar ve "Greenpeace" gibi uluslararası sivil toplum kuruluşları da Liberal

32 Frank Bierman, v.dğr., "Environmental Policy Integration and the Architecture of Global Environmental Governance," *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 9, sy. 4 (2009).

33 Pamela S. Chasek, v.dğr., *Global Environmental Politics: Dilemmas in World Politics* (Colorado: Westview Press, 2014), 46.

34 Christopher J. Joyner, "Rethinking International Environmental Regimes: What Role for Partnership Coalitions?," *Journal of International Law and International Relations* 1, sy. 1-2 (2005): 92.

35 Joyner, "What Role for Partnership Coalitions?," 93.

Kurumsalcı bakışın argümanlarıyla örtüşecek şekilde önemli roller üstlenmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın ardından gündemde üst sıralara yerleşen çevre sorunları konusunda, kurumsallaşma hızlanmakta, rejim inşası da gün geçtikçe derinleşmektedir.

Ortak Malların Trajedisi

Çevre sorunlarını sorun çözücü bir pencereden değerlendiren bir diğer önemli yaklaşım eko-otoriteryen (*eco-authoritarian*) bakıştır. Bu görüş genel olarak, ortak mallar (okyanuslar, atmosfer, kutuplar vb.) üzerindeki serbestliğin onların aşırı kullanımına neden olduğu ve bu durumun çevre sorunlarının temel nedeni olduğu varsayımına dayanır ve bu minvalde çözüm önerileri sunar. Bu konuda özellikle William Ophuls ve Garrett Hardin'in fikirleri ön plana çıkmaktadır.

Ophuls, ortak mallar konusundaki “trajik mantığının” sınır aşan nehirler, denizler ve okyanusların kirlenmesine; aşırı avlanmanın -balinalar gibi- türlerin neslinin tükenmesine yol açtığını belirtmiş ve aynı şekilde deniz yatağı kaynaklarının da hızla tükendiğine dikkat çekmiştir. Ona göre çözüm, egemen devletlerin tamamen gönüllü olarak iş birliğine gittikleri uluslararası anlaşmalarla sağlanamaz. Zira Hobbesyen doğa durumunun hâkim olduğu, merkezi otoritenin ve zorlayıcı bir anlaşmanın olmadığı anarşik uluslararası sistemde devletlerin “trajediye” katılmaktan başka çareleri yoktur. Çünkü diğer devletler kaynakları tüketmeye devam etmektedirler. Bu yüzden Ophuls, egemen devletler üzerinde zorlayıcı güç uygulayabilecek, yeterli otorite ve yetkiye sahip bir uluslararası hükümet mekanizması önermektedir.³⁶

Diğer önemli eko-otoriteryen Hardin'e göre herkes, ona sınırsız kazanç arayışını dayatan sınırlı bir sistemde yaşamaktadır. Herkesin kendi çıkarının peşinde koştuğu, ortak mallar üzerindeki özgürlüğe inanılan bir toplumda sonuç, ortak malların tamamen yok olması olacaktır.³⁷ Aynı şey kirlenme konusunda da geçerlidir. Akılcı bir adam, atıklarını kendi çevresinde tutmak ya da arıtmak yerine arıtmadan ortak alanlara

36 William Ophuls ve A. Stephen Boyan Jr., *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited: The Unraveling of the American Dream* (New York: W.H. Freeman and Company, 1992), 265.

37 Garrett Hardin, “The Tragedy of Commons,” *Science* 162, sy. 3859 (1968): 1244.

atacaktır. Ortak malların kullanım mantığı ve artan dünya nüfusu birlikte düşünüldüğünde doğanın taşıma kapasitesi aşılmaktadır. Peki bu sorun nasıl çözülecektir? Hardin, daha güçlü siyasi kontrolü ve nüfus artışının sınırlandırılmasını savunarak dünya hükümeti fikrine sempati duyduğunu ortaya koymuştur.³⁸

Eko-otoriteriyenizm, otoriterlik, güç ve anarşi vurgusu yönüyle Realizme; kurumsalcı sayılabilecek önerileriyle de Liberalizme benzemektedir. Ancak aynı zamanda bir merkezi otorite kurulabileceği savıyla Realizmden; önerilen rejimin niteliği nedeniyle de Liberalizmden ayrılmaktadır. Bu anlamda her iki yaklaşımdan da izler taşısa da nevi şahsına münhasır bir yaklaşım olan Eko-otoriteriyenizme göre, ortak mallar üzerindeki özgürlüğün aşırı ve kötüye kullanımı, çevre sorunlarına yol açmaktadır. Madem ki sorun, bireysel çıkarlarla ortak malların sürdürülebilirliğinin merkezi otoritenin yokluğunda çatışmasıdır, o zaman çözüm de otoriteyi küresel düzeye taşımaktır; böylece özgürlüğün kötüye kullanımı da engellenmiş olacaktır.³⁹ Söz konusu küresel otorite, zorlayıcı ve sağduyulu kararlar alabilme kapasitesini elinde bulduran, yeterli güce ve bilgi donanımına sahip bir “Yeşil Leviathan” olarak da yorumlanabilir.⁴⁰ Ancak Eko-otoriteriyenlerce kurulan çevre ve otorite bağlantısı, bu konudaki eleştirel yaklaşımların çıkış noktalarından biri olmaktadır.

Eleştirel Yaklaşımlar

Çevre Merkezilik

Aydınlanmanın bir ürünü olarak nitelendirebileceğimiz insan-merkezci (*anthropocentric*) paradigma, basitçe insan ihtiyaçlarının ve çıkarlarının ahlaki ve felsefi olarak daha önemli olduğuna dayanan bir düşünce sistemidir.⁴¹ Yeşiller, insan-dışı doğanın (*non-human nature*) marjina-

38 Heywood, *Küresel Siyaset*, 460.

39 Matthew Paterson, “Theoretical Perspectives on International Environmental Politics,” in *Palgrave Advances in International Environmental Politics*, ed. Michele M. Betsill, v.dğr. (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 56.

40 Stephanie Lawson, *Theories of International Relations: Contending Approaches to World Politics* (Cambridge: Polity Press, 2015), 236.

41 Heywood, *Küresel Siyaset*, 464.

lize olması sonucunu doğuran bu yaklaşımı güçlü bir şekilde eleştirmektedirler. İnsan-merkezci paradigma, doğanın insan ihtiyaçlarının karşılandığı bir pazar, insan faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir alan olarak görülmesine yol açmaktadır. Doğa metalaştırılarak ona araçsal bir değer atfedilmekte ve sonuç olarak insan-merkezcilik, çevreci bir bakış açısından bir soruna dönüşmektedir.

İnsanı merkeze yerleştiren bir yaklaşım, kaçınılmaz olarak insan olmayan varlıkları periferiye yerleştirir, bu yüzden dışlayıcıdır. Dışlanan dünyanın, en üstün varlık olan insana hizmet etmek için var olduğu inancı da “insanın refahı ve mutluluğu için her şey mubahtır” anlayışını doğurmakta, “istediğimiz kadar tüketebilir, büyüyebilir, kalkınabiliriz” algısı çevrenin yıkımına yol açmaktadır. Bu düşünce, bilgi-iktidar ilişkileri bağlamında çeşitli sosyal süreçler sonucunda tekrar tekrar üretilerek hâkim bir paradigmaya dönüşmektedir. Robyn Eckersley, insanın üstün bir varlık olduğunu iddia eden, diğer yaşam formlarını dışlayan bu zihniyeti “insan şovenizmi”,⁴² “insan ırkçılığı”, “insan türcülüğü” ve “insan kolonyalizmi” gibi kavramlarla nitelendirmektedir.⁴³ Ona göre birçok gereksiz ve yıkıcı faaliyet, insan refahının artırılması uğruna, “gereklilik” çatısı altında meşrulaştırılmakta, bunun doğal ve kaçınılmaz olduğu, başka bir alternatifinin bulunmadığı algısı yaratılarak çevre tahrip edilmektedir.

Çevre-merkezcilik (*eco-centrism*), derin çevreciler (*deep environmentalists*) tarafından insan-merkezciliğe alternatif olarak sunulmaktadır. Çevre-merkezcilik, insanın doğadan ayrı veya doğanın üzerinde olmadığı ve doğanın bir parçası olduğunun kabul edilmesidir.⁴⁴ Zira insan da global ekolojik sistemde yaşayan milyonlarca türden yalnızca biridir.⁴⁵ İnsani amaçlara ulaşılmasından çok ekolojik dengenin korunmasına öncelik veren çevre-merkezci paradigmaya göre insanoğlu sadece

42 Robyn Eckersley, “Habermas and Green Political Thought: Two Roads Diverging,” *Theory and Society* 19, sy. 6 (1990): 750.

43 Robyn Eckersley, “Beyond Human Racism,” *Environmental Values* 7, sy. 2 (1998): 171.

44 Eckersley, “Two Roads Diverging,” 748.

45 Dennis Pirages, “Ecological Theory and International Relations,” *Indiana Journal of Global Legal Studies* 5, sy. 1 (1997): 53.

doğanın bir parçasıdır; diğer parçalardan ne daha önemlidir ne de daha özel.⁴⁶ İnsan olmayan canlılar da içkin değere sahiptir, onlara araçsal değer atfetmek insanın hakkı ve haddi değildir. İnsan çıkarlarına, diğer canlıların aleyhine olacak şekilde ayrıcalık atfetmek kendi başına bir etik sorun olduğu gibi, çevresel tahribatın ve potansiyel felaketlerin de temel nedenlerinden biridir.⁴⁷

Çevre-merkezci bakış, modern yaşam formlarının ve çağdaş sosyal pratiklerin “problemlili yönlerine” dikkat çeker ve “bilimsel bilginin” sorunların çözümündeki sınırlılıklarını vurgular.⁴⁸ Bu minvalde çevre merkezci anlayış, insan-merkezcilik ekseninde biçimlenmiş olan bilimsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemleri sorgulamaya açar. Söz konusu sorgulama, sosyal bilimlerin geneline yönelik olduğu gibi, Uİ’yi de kapsar. Örneğin, disiplinin devlet-merkezci ontolojisine yönelik, dünyayı daha geniş düzlemde (ekosistem, yeryüzü sistemi vb.) okumak gerektiği eleştirisi yöneltilir.⁴⁹ Rafi Youatt’a göre Uİ’nin insan merkezci karakteri, insan olmayan doğayı dışlamaktadır. Youatt disiplinin, “türlerarası ilişkiler”i de dikkate alması gerektiğine vurgu yaparak sınırı insan olmayan, hayvanları ve diğer canlıları da kapsayan bir çerçeve önermiştir.⁵⁰

Çevre-merkezci bakışla, Liberal ve Realist okulun doğaya araçsal değer atfeden yaklaşımları da eleştirilebilir. Nitekim Eckersley, realist görüşün, devletlerin hem kendi sınırları içinde, hem de dışındaki doğal kaynakları, canlı türlerini ve ekosistemleri istismar etmesini meşrulaştırdığını iddia etmektedir.⁵¹ Ona göre liberaller de insanın sağlığını korumak, refah düzeyini artırmak için oluşturulacak çevre rejimleriyle

46 Heywood, *Küresel Siyaset*, 464.

47 Andrew Dobson, *Ekolojizm*, çev. Cengiz Yüksel (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2007), 82.

48 Jill Steans, v.dğr., *An Introduction to International Relations Theory: Perspectives and Themes* (Oxon: Routledge, 2010), 210.

49 Oliver Daddow, *International Relations Theory* (Londra: Sage Publishing, 2017).

50 Rafi Youatt, “Interspecies Relations, International Relations: Rethinking Anthropocentric Politics,” *Millenium Journal of International Studies* 43, sy. 1 (2014): 207.

51 Eckersley, “*Rethinking Democracy and Sovereignty*,” 249.

doğanın istismarını, daha akılcı ve bilgece bir yolla yürütmektedirler.⁵² Liberallerin çevre konusundaki argümanları Realist görüşten daha umut vaat edici gibi görünse de eleştirel bir perspektiften bakıldığında her ikisi de faydacıdır ve çevre sorunlarını son derece sığ bir perspektiften değerlendirmektedir.

Bununla birlikte, çevre-merkezcilik, içinde çevreci düşüncenin bazı gruplarının da bulunduğu çeşitli kesimlerden ciddi eleştiriler almaktadır. En ağırlıklı eleştiri, çevre-merkezciliğin fazla radikal bir görüş olduğu, gerçeklerden kopuk bir ahlak anlayışı geliştirdiği yönündedir. David Wells, çevre-merkezci görüşün insan-merkezci etik ile çevre sorunlarının bağlantısını iyi kuramadığını iddia etmiştir.⁵³ İnsan-merkezciliği aşırı bulan ve bu minvalde bir teori geliştiren çevre-merkezci görüş de en az onun kadar aşırıdır. Ayrıca insan dışı dünya ve organizmalara değer veren farklı insan-merkezcilik anlayışları da vardır. Ona göre insan topluluklarının daha geniş ekolojik topluluklar içinde yaşadığını idrak ettiğimizde hem insanın hem de insan dışı dünyanın refahının birbirine bağlı olduğunu anlarız. Bu yüzden Wells, yeni çevre ahlakı yerine insan-merkezci paradigmayı revize etmenin yeterli olduğunu vurgulamıştır.

Ekolojik Modernleşme

Eleştirel teorisyenler, çevrenin yıkımına sebep olan ve doğayı araçsallaştıran modernleşme stratejilerine karşı çıkmaktadır. İnsanın doğa üzerindeki hâkimiyetini insanlığın ilerleme ölçüsü olarak kabul eden bilim ve ekonomi anlayışları eleştirilmektedir.⁵⁴ Modernitenin çevrenin tahrip edilmesine çözüm üretmediği, hatta insan olmayan doğayı araçsallaştırması nedeniyle bu tahribatın bizzat sebebi olduğu, yöneltile eleştirilerin çıkış noktasıdır.⁵⁵ Alternatif modernleşme stratejileri, modern bilim ve ekonomi anlayışları sorgulanmakta ve Yeşil teori (*Green Theory*) gibi bakış açıları disiplinde yer edinmeye başlamaktadır.

52 Eckersley, "Rethinking Democracy and Sovereignty," 250.

53 David Wells, "Green Politics and Environmental Ethics: A Defence of Human Welfare Ecology," *Australian Journal of Political Science* 28, sy. 3 (1993).

54 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Everest Yayınları, 2014), 351.

55 Leigh Glover, *Postmodern Climate Change* (New York: Routledge, 2006).

Yeşiller, bilimi “doğanın kontrol ve hakimiyet altına alınması” olarak gören pozitivist bilim anlayışına düşmandır. Zira insan-doğa dengesinin bozulmasında en önemli faktör, insanın doğayı sınırsız dönüştürme hakkını kendinde bulması ve hatta bunu bir uygarlık göstergesi saymasını meşru kılan modern bilim anlayışıdır.⁵⁶ İnsanın, doğanın geri kalanından ayrı olduğu ve doğa üzerinde hakimiyet kurması gerektiği varsayımına dayanan pozitivism, doğanın geri kalanını bir nesne düzeyine indirgeyerek insanın kullanımına sunar.⁵⁷ Hakim paradigma olarak pozitivism, kaynakların ölçüsüzce kullanımına ve doğanın tahrip edilmesine zemin hazırlamaktadır.

Benzer şekilde, endüstri devriminden beri büyüme hedefi üzerine şekillendirilen ekonomi politikaları da yıkımdan aynı derecede sorumludur. Sanayi Devrimi sonrasında iktisadi kazanç ve kar güdüsü, rasyonel bir temele oturtularak sosyal sistemle kurumsallaştırılmış, “sınırlı bir dünyada, sınırsız bir büyüme” düşüncesi doğmuştur.⁵⁸ Sınırsız büyüme ise sınırsız tüketimi beraberinde getirmektedir. “Tüketiyoruz, çünkü tüketebiliyoruz” anlayışı, dünya kaynaklarının aşırı zorlanmasına yol açmaktadır.⁵⁹ Bu anlayış, beraberinde getirdiği rekabetle birlikte çevrenin tahribatının katlanarak artmasına neden olmaktadır.

Yeşillere göre modern ya da kapitalist⁶⁰ ekonomik sistem içerisindeki bireylerin, şirketlerin, toplumların ve devletlerin ekonomik rekabetleri, dünyayı kaçınılmaz bir sona götürmektedir. Nitekim bu rekabette en önde olan ülkelere bakıldığında çevreye en çok zarar verenlerin de onlar oldukları görülecektir. Gelişmiş ülkeler, üretim sürecinin getirdiği yan etkilerin sonucu olarak, özelde atmosfere genelde ise doğanın tü-

56 Ömer Demir, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015), 153-155.

57 Paterson, “International Environmental Politics,” 61.

58 Ahmet Mutlu, “Ekolojik Sorunların Kökenleri,” in *Sosyal Çevre Bilimleri*, ed. Hakan Reyhan v.dğr. (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014), 38.

59 Dinyar Godrej, *Küresel İklim Değişimi*, çev. Ohannes Kılıçdağı (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 121.

60 Marksist teorisyenler, iki kavramı genellikle yakın veya eş anlamlı olarak kullanmaktadırlar. Örneğin Wallerstein, modern ekonomi ve kapitalist ekonomiyi eş anlamlı olarak kullanmıştır. Bkz.: Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis: An Introduction* (Durham: Duke University Press, 2006).

müne zarar vermektedirler. Diğer ülkelerin de gelişmiş ülkelerin refah seviyesine erişmek istedikleri düşünüldüğünde trajik resim gözler önüne serilmektedir. Eğer herkes gelişmiş ülkelerdeki yaşam standartlarına sahip olmak isterse dünya gibi en az üç gezegene daha ihtiyacımız olacaktır.⁶¹ Ancak birçok insan hem daha fazla ağacın hem de kendileri için daha fazla maddi imkânın keyfini sürmek isterken çoğu bu iki talebi zihinlerinde birbirlerinden ayrı yere koymaktadır.⁶² Bu paradoksal durum birçok farklı açıdan tartışılmaktadır.

Uluslararası politik ekonomi çalışanlar, kaynakların aşırı kullanımı ve kirlenme gibi unsurları küresel ekonomik yapılar ve kurumlar üzerinden incelemektedir. Marksistler, küresel ekonomik sistemin de çevre sorunlarından sorumlu olduğunu iddia ederler. Onlara göre sosyal ve çevresel sorunların temel sebebi kapitalizmdir.⁶³ Kapitalizmin, insan ve doğa ilişkisini doğrudan şekillendiren bir sistem olarak doğanın sömürülmesini dayattığı iddia edilir.⁶⁴ Bu yüzden kapitalist ekonomik sistem çevresel açıdan sürdürülemez bir sistemdir. Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası kurumlar da sistemin araçları olarak ekolojik sorunların baş sorumlusudur. Çevre sorunlarını endüstri çağının bir ürünü olarak gören Yeşiller ile Marksistler ekonomik sistemin eleştirisinde birbirleriyle ortak noktalara sahiptirler.

Sonuç olarak daha sağlıklı bir insan-doğa ilişkisi çerçevesinde moderitenin yerini sorgulayan eleştirel teorisyenler arasında hem ulusal hem de uluslararası ekonomik düzenlerin çevre sorunlarına yol açtığı artık genel kabul gören kanılardan biridir. 1960-1980 arası dönemde yukarıdaki eleştirilerin de etkisiyle, büyüme ile çevrenin korunması fikrinin birlikte var olamayacağını iddia eden görüşler yaygınlaşmıştır. Bu döneme Roma Kulübü tarafından yayınlanan “Büyümenin Sınırları”

61 Vogler, “Environmental Issues,” 352.

62 Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 92.

63 Jennifer Clapp ve Peter Dauvergne, *Paths to a Green World: The Political Economy of the Global Environment* (Cambridge: MIT Press, 2005), 12.

64 Peter Newell, *Globalization and the Environment: Capitalism, Ecology and Power* (Cambridge: Polity Press, 2012), 27.

(*Limits to Growth*) kitabı damga vurmuştur. Kitapta insan nüfusunun artışı ve buna paralel olarak artan kaynak tüketimi sonucunda doğanın kaldırma kapasitesinin aşılmaya başlandığı vurgulanmıştır.⁶⁵ İnsan nüfusunun artışı ve ekonomik büyüme trendinin bu şekilde devam etmesi halinde yeryüzünün kaldırma kapasitesinin aşılabacağı ve dünyanın çöküşe doğru sürüklendiği ifade edilmiştir. Bu yüzden ekonomik büyümenin sınırlandırılması ve nüfus artışının kontrol altına alınması üzerine politikalar üretilmesi önerilmiştir. Aynı dönemde “hep daha fazla” talebinin yerine “yeter” dayandırılan istikrar ekonomisinin geçirilmesini savunan daha radikal görüşler de ileri sürülmüştür.⁶⁶

1980’lerle birlikte ekonomik büyüme ile çevrenin korunması arasındaki ilişkiyi sıfır toplamlı varsayımlarla açıklayan görüşler yerini ekolojik modernleşme söylemine bırakmaya başlamıştır.⁶⁷ Ekolojik modernleşme (EM), çevresel kötüye gidiş ile büyümenin, “yeşil büyüme” (*greener growth*) sayesinde birlikte var olabileceklerini hatta birbirlerini destekleyebileceklerini ileri sürer.⁶⁸ EM, üretim, tüketim ve ticaretin çevre konusunda yapılacak düzenlemelerle daha sağlıklı bir düzlemde yürütülebileceğini savunan bir “kazan-kazan” stratejisidir. Buna göre, daha sıkı çevresel düzenlemeler, ekonomik büyümeyi sağlayan teknolojik inovasyon ve ekonomik rekabetin daha az enerji ve kaynak harcanması suretiyle verimliliğini sağlayacak, bu sayede gayri safi yurtiçi hasıla daha az kayba uğrayacaktır.⁶⁹ Özetle ekolojik modernleşme, küreselleşme⁷⁰ ve modernitenin çevre bağlamında rehabilite edilmesi yoluyla daha karmaşık ve düşünsel bir çağdaş toplum yaratılması amacını taşıyan bir yaklaşımdır.⁷¹

65 Donella H. Meadows, v.dğr., *The Limits to Growth* (Washington DC: Potomac, 1972), 269.

66 Heywood, *Küresel Siyaset*, 480.

67 Eckersley, “*Rethinking Democracy and Sovereignty*,” 72.

68 Eckersley, “*Rethinking Democracy and Sovereignty*,” 72.

69 Eckersley, “*Green Theory*,” 272.

70 Küreselleşmenin tanımlanması ile ilgili yeşil düşünce içinde ciddi fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Farklı yaklaşımlar ve temel tartışma noktaları ile ilgili kısa bir değerlendirme için bkz.: Matthew Paterson, “Globalisation, Ecology and Resistance”, *New Political Economy* 4, sy. 1 (1991): 139.

71 Lorraine Elliott, *The Global Politics of the Environment* (New York: Palgrave Mac-

Bu bağlamda 1987 yılında, Brundtland Komisyonu tarafından hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” (*Our Common Future*) başlıklı rapor önemli bir kilometre taşıdır. Rapor, “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramının ilk kez kullanıldığı belgedir. Raporda sürdürülebilir kalkınma “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini riske atmayan” kalkınma anlayışı olarak tanımlanmıştır.⁷² Ayrıca hammaddenin, enerjinin ve insan kaynaklarının daha verimli kullanımına dayanan yeni bir ekonomik büyüme konseptine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Raporda bilimsel yöntem konusuna da değinilmiş ve hem doğa bilimleri hem de sosyal bilimlerde insan ile doğa arasındaki etkileşim bağlamında yeni anlayışlara ihtiyaç olduğunun altı çizilmiştir.

Ekolojik modernite, büyümenin sınırlanması ve sürdürülebilir kalkınma perspektiflerinin her üçü de birçok kesimden eleştiri almaktadır. Söz konusu eleştiriler, modernitenin eğilip bükülebilecek bir paradigma olup olmadığı hususunda, önerilen modernleşme anlayışlarının ne kadar uygulandığı ve ne kadar başarı kazandığı konularında yoğunlaşmaktadır. Örneğin radikal çevreciler, bu yaklaşımları reformist görüp insan-çevre ilişkileri bağlamında sığ bir çerçeve çizmekle itham ederken; Marksistler kapitalist sistemin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği, dolayısıyla dar kapsamlı önerilerin başarısının da sınırlı olacağı eleştirisini yöneltirler.

Moderniteyi ya da modernleşme stratejilerini sorgulayanlar, her şeye rağmen, tek bir kalkınma modeli sunan modern ekonomi ve bilim anlayışlarını tartışmaya açabilmişlerdir. Bahse konu anlayışların çevrenin tahribatında önemli yerinin olduğunu reddetmek, artık neredeyse dogmatik hale gelmiştir. Tartışmalar genelde değişimin yöntemi üzerinedir. Dolayısıyla pratikteki başarıları bir yana, çevre bağlamında yapılan modernite/modernleşme, bilim ve ekonomi tartışmaları, farkındalık yaratılması hususunda önemli başarılar elde etmişlerdir.

Millan, 2004), 232.

72 “Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future,” <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (Erişim Tarihi 17.01.2016)

Merkezsizleşme

1980'lerin ortalarından itibaren başta Yeşiller olmak üzere eleştirel teorisyenler, sürdürülebilir bir dünya inşa etmek için devleti ve devletler sistemini sorgulamaya başlamışlardır. Çevrenin korunmasında ve doğal kaynakların kontrolünde Vestfalyan Sistemin başarısızlığı ekseninde gerçekleşen tartışmalar,⁷³ yeni kuramsal ve kavramsal önerilere zemin hazırlamıştır. Küreselleşme sürecinin de etkisiyle ulus-devletin, çevrenin korunması alanındaki kontrolünü kaybetmeye başladığı ileri sürülmüş,⁷⁴ çevre sorunlarının artık devletlerin tekelinde çözülemeyeceği üzerinde fikir birliği oluşmuştur. Yine aynı şekilde modern uluslararası sistemin de sorunların çözümünden çok çözümsüzlüğüne katkı yaptığı argümanları ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda, merkezi bir otoritenin bulunmadığı uluslararası sistemde, temel aktör olan devletin egemenlik iddiasıyla territorial karakterinin –çevre sorunları temelinde- iş birliğinden ziyade çatışmaya neden olduğu ve bu sistem içinde aranan çözümlerin başarılı netice vermeyeceği iddia edilmiştir. Devletlerarası rekabetin çevresel düzenlemeleri baltaladığı, çok taraflı anlaşmaların getirdiği maliyetleri bir engele dönüştürerek ülkelerin daha çok “bedavacılık” (*free-rider*) stratejisine yönelmelerine yol açtığı öne sürülmüştür.

Merkezsizleşme (*decentralization*), devleti uluslararası sistemin temel aktörü olarak ele alan geleneksel yaklaşımlara meydan okuyan en önemli yaklaşımlardan biridir. Bu yaklaşıma göre çevre sorunları mevcut sistem içinde çözülemez, bu yüzden iş birliği ve kurumsallaşma çabaları yersizdir. Nihayetinde bu çabaların başarıya ulaşması da devletlerin imzası ve bu imzanın getirdiği yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle olacaktır. Ancak devletler, her şart ve koşulda kendi sınırları içinde yaşayanların çıkarlarını öncelikleri için uluslararası iş birliği asla onlar için bir öncelik olmayacaktır.⁷⁵ Dolayısıyla, egemen ve terri-

73 Susan Strange, “The Westfailure System,” *Review of International Studies* 25, sy. 3 (1999): 345–346.

74 Gert Spaargaren ve Arthur P. J. Mol, “Greening Global Consumption: Redefining Politics and Authority,” *Global Environmental Change* 18, sy. 3 (2008): 351.

75 Matthew Paterson, v.dğr., “Green Theory,” in *The State: Theories and Issues*, ed. Colin Hay, v.dğr. (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 138.

toryal ulus-devletler, artık küresel bir hal almış olan çevre sorunlarını çözemezler. Ulus-devlet, çevre sorunlarını çözümü için hem çok büyük hem de çok küçüktür.⁷⁶ Büyüktür çünkü çevre sorunları ancak yerel düzeyde alınacak önlemlerle çözülebilir; küçüktür çünkü sorunlar aynı zamanda küresel niteliktedir. Ya da Jullian Saurin'in ifadesiyle "devletler, modern hayatın yerel problemleri ile uğraşmak için çok büyük, modernitenin küresel sorunlarıyla uğraşmak için çok küçüktürler."⁷⁷

"Yeryüzü bir tane ama dünya değil" (*the earth is one, but the world is not*) vurgusu, mekânsal olarak örgütlenmiş devlet ile çevre sorunlarının global karakteri arasındaki çatışmayı özetlemektedir.⁷⁸ Doğal olarak tek bir parça olan yeryüzünde, birbirlerinden "yapay" sınırlarla ayrılmış 200'den fazla ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerin her birinin farklı motivasyonlarla hareket ettiği düşünüldüğünde, uyum ve koordinasyon sağlamanın zorluğu gözler önüne serilmektedir. Oysa ki dünya, çevre sorunları söz konusu olduğunda herkesin birbiriyle uyumlu bir şekilde çalışması gereken "uzay gemisi yeryüzü" (*Spaceship Earth*)⁷⁹ olmaktadır. Peki bu nasıl sağlanacaktır? Devletin mekânsal karakteri ile küresel çevre sorunları arasındaki açmaz nasıl aşılacaktır?

Yeşillere göre çözüm, ulus-devletin sahip olduğu gücün dağıtılması yani merkezsizleşmedir. "Küresel düşün, yerel davran" (*think globally, act locally*), genelde bu konuda üzerinde uzlaşılan bir başka slogandır. "Küresel düşün" vurgusu, küresel topluluk söylemi ve küresel güç yapıları gibi merkezileşme vurgusu olan düşüncelerden ziyade çevreyle ilgili meselelerin küresel ölçekte değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çeker.⁸⁰ Örneğin tek bir atmosfere sahibiz ve atmosferdeki kirlilik her-

76 Matthew Paterson, "Green Politics," in *Theories of International Relations*, ed. Scott Burchill, v.dğr. (New York, Palgrave Macmillan, 2005), 242.

77 Jullian Saurin, "International Relations, Social Ecology and the Globalisation of Environmental Change," in *The Environment and International Relations*, ed. John Vogler ve Mark F. Imber (Londra: Routledge, 1996), 100.

78 Paterson, v.dğr., "Green Theory," 138.

79 Sebastian Maslow ve Ayako Nakamura, "Constructivism and Ecological Thought: A Critical Discussion on the Prospects for a 'Greening' of IR Theory," *Interdisciplinary Information Sciences* 14, sy. 2 (2008): 133.

80 Matthew Paterson, "Yeşil Siyaset," in *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Scott Burchill, v.dğr. (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 369.

kesin problemdir. Ya da besin zinciri düşünüldüğünde biyo-çeşitliliğin azalmasının tüm ekosistemi etkilemek suretiyle küresel sonuçlar doğuracağı açıktır. “Yerel davran” ifadesi ise sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin ancak yerel düzeylerde alınacak önlemlerle mümkün olabileceğini vurgular. Yerellik, küresel eylemler beklemek yerine, her bireyin kendi çevresel etkilerini azaltmasının önemine dikkat çeker. Ayrıca yerellik hem sorunların tespiti hem de çözüm yollarının denetlenmesi açısından daha sağlıklı bir çerçeve sunar. Son yıllarda çevrenin korunması bağlamında yerelliğin önemini vurgulayan yaklaşımlar artış göstermiştir. Örneğin AB özelinde gündemde olan “yerellik” (subsidiarite) ilkesi, “bir politik sistemdeki kararların ve eylemlerin, mümkün olan en düşük seviyede alınmasının” en verimli yöntem olduğuna dikkat çeker⁸¹

Hedley Bull, yerellik-küresellik bağlamında kapsamlı bir yaklaşım ortaya koyar. Bull’a göre kaynakların dağılımında ve çevrenin korunmasındaki başarısızlıkların sorumlusunu arıyorsak egemen devletlere ve onlar tarafından domine edilen uluslararası örgütlere bakmalıyız.⁸² Global çevre sorunlarını çözmek için tüm insanlık adeta bir uzay gemisinin mürettebatı gibi çalışmalıdır. Bu bağlamda Bull, “yeni orta çağ düzeni”⁸³ kavramını ortaya atmıştır. Buna göre, modern devletlerin vatandaşları üzerindeki otoritelerini ve onların sadakatleri üzerindeki yetkilerini bir yandan bölgesel ve küresel otoritelere, diğer yandan da devlet-altı ve ulus-üstü otoritelere devretmeleriyle egemenlik konsepti engeli ortadan kalkacak ve “yeni orta çağ evrensel politik düzeni” ortaya çıkmaya başlayacaktır.⁸⁴ Ulus-devletin gücünün dağıtılması, çevreyle ilgili meselelerde “dar ulusal çıkar” odaklı bakış açısını zayıf-

81 Andrew Jordan ve Tim Jeppesen, “EU Environmental Policy: Adapting to the Principle of Subsidiarity,” *Environmental Policy and Governance* 10, sy. 2 (2000): 66.

82 Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 82.

83 Kavram, Ortaçağ’da Avrupa’daki hiçbir hükümdar veya devletin kendi toprakları üzerinde tartışmasız üstünlük ve egemenlik iddia edemediği döneme işaret eder. Zira o dönemde devletler ve hükümdarlar otoritelerini aşağıda tebaasıyla yukarıda ise hem Papa hem de Kutsal Roma İmparatorluğu’yla paylaşıyorlardı. Yeni Ortaçağ kavramı ile Bull, o dönemdeki egemenlik anlayışının ideolojik değil, kurumsal yapısını kasteder.

84 Bull, “The Anarchical Society,” 246.

latarek çevrenin korunması anlamında en önemli zorluklardan biri olan kolektif eylem sorununun çözülmesinin de yolunu açacaktır.

Kirkpatrick Sale, ulus-devletin bankacılık şirketlerinin ve ticari güçlerin merkezi otoriteye ihtiyaç duymalarının sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür.⁸⁵ Ancak merkezi devlet, bireylere belirli kuralları dayattığı için otoriter; gücü en yukarıdakilere vererek çoğunluğu buna tabii kıldığı için hiyerarşik ve yapay; büyüklüğü nedeniyle doğrudan ve yüz yüze karar almaya müsaade etmediği için anti-demokratiktir. Sale, merkezsizleşme hususundaki argümanlarını da bu eleştiriler üzerine inşa etmiştir. Ona göre özgürlük ve uyum, ancak küçük-ölçekli, merkezi olmayan topluluklarda mümkündür. Küçük ölçekli topluluklarda insanlar, politik olarak aktif olduklarından sorunları daha açık bir şekilde anlayabilirler.⁸⁶ Ayrıca insanlar, yönetimin her aşamasına dahil olmak suretiyle kendi hayatlarını ilgilendiren kararlar üzerinde doğrudan etkili olurlar.

Sağlıklı bir çevre de, küçük ölçekli toplulukların artışıyla yani merkezleşmenin yayılmasıyla mümkündür. Sale'a göre küçük topluluklarda yaşayanlar, doğayla ve çevreleriyle mutlak bir uyum içinde yaşarlar.⁸⁷ Dolayısıyla insanlar, kendilerinin ve yakınlarının çevre üzerindeki etkilerini daha kolay idrak edebileceklerinden kaynaklar ve üretim konularında sağduyulu kararlar alabilirler. Kirlilik, israf ya da aşırı tüketim gibi durumlar yaşanırca bunları fark etmek, müdahale etmek ve çözmek de kolay olacaktır.⁸⁸ Zira sorunlar hızlı bir şekilde bildirilebilir ve örgütlenme küçük olduğundan zaman kaybetmeden müdahale edilebilir. Kısacası küçük yönetimlerde merkezi yönetimlerin aksine bürokratik kanallar kısa olduğundan geri bildirim hızlı gerçekleşir ve gereken durumlarda daha hızlı müdahale edilebilir.

85 Kirkpatrick Sale, "An Overview of Decentralism," *The Good Society* 8, sy. 2 (1998): 23.

86 Kirkpatrick Sale, "The Importance of Size for Democracy," *The Good Society* 6, sy. 3 (1996): 8.

87 Kirkpatrick Sale, *Human Scale Revisited: A New Look at the Classic Case for a Decentralist Future* (New Jersey: Chelsea Green Publishing, 2017), 256.

88 Andrew Dobson, "Critical Theory and Green Politics," in *The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory*, ed. Andrew Dobson ve Paul Lucardie (New York: Routledge, 1995), 208

Murray Bookchin ise daha radikal bir çerçeve çizmekte ve gücün merkezleştirilerek insana devredilmesini önermektedir. Bookchin, insanın kendi kendini yönetebilecek kapasiteye sahip olduğunu ileri sürerek “kişisel egemenlik”in devlet egemenliğine tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁸⁹ Devletin gücü, otoritesi ve egemenliği elinden alınarak bireylere verilmelidir. Bookchin, otoriter bir devlet formu yerine; cinsel, etnik ya da hiyerarşik karakteri olmayan, özgürleştirici ve insan odaklı, doğrudan demokrasiyle yönetilen bir devlet formu ve hiyerarşik olmayan, ekolojik bir toplum portresi çizmektedir.

Bookchin’in de dahil olduğu eko-anarşist görüş, territoryal karaktere sahip, şiddet tekeli elinde bulunduran merkezi devletler yerine küçük-ölçekli ve kendine yeterli, kendi aralarında gevşek bir konfederasyon altında birleşmiş topluluklardan oluşan bir sistem tasavvuruna sahiptir.⁹⁰ Topluluktan kasıt, etnik, dilsel, kültürel ve mekânsal olarak örgütlenmiş “ulus” değil, üyeleri arasındaki etkileşim üzerinde şekillenmiş topluluktur.⁹¹ Çevresel yıkımın önlenmesi ve sürdürülebilir bir düzen ancak bu küçük ölçekli, kendine yeterli toplulukların inşasıyla mümkün olabilir.⁹²

Eckersley ise liberal demokrasiden ekolojik demokrasiye geçilebileceğini, dolayısıyla da devletin “yeşillendirilebileceğini” savunmaktadır. Eckersley’e göre devletlerin ve toplumların koordineli bir şekilde demokratikleşerek erdemli ilişkiler kurmaları, içeride ekolojik ve eleştirel modernleşme politikalarını benimsemeleri, uluslararası alanda ise aktif çevresel vatandaşlık gibi kapsayıcı uygulamalarla bu amaca ulaşılabilir.⁹³ Sale ve Bookchin’e kıyasla daha reformcu bir çerçeve çizen Eckersley, ulus-devletin mevcut formunun çevrenin korunmasında yetersiz olduğunu kabul eder ancak devletin ortadan kaldırılması yerine dönüştürülmesini önerir.

89 Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy* (Palo Alto: Cheshire Books, 1982), 339.

90 Paterson, v.dğr., “Green Theory,” 144.

91 Eric Helleiner, “International Political Economy and the Greens,” *New Political Economy* 1, sy. 1 (1996): 69.

92 Paterson, “Yeşil Siyaset,” 354.

93 Eckersley, “*Rethinking Democracy and Sovereignty*,” 241.

Eckersley, ekolojik demokrasiye ulaşmak ve devletin yeşillendirilmesi için çeşitli politika önerileri sunmaktadır. Örneğin “insan hakları” söylemi ve hukuku dışlayıcı bulunmakta, onun yerine insandan başka biyo-çeşitliliğin korunmasını ve yeryüzündeki ekosistemlerin bütünlüğünü de kapsayan “vatandaşların çevresel hakları ve sorumlulukları” gibi daha geniş bir haklar konsepti tavsiye edilmektedir.⁹⁴ Eckersley’e göre devletin “yeşillendirilebilmesi” için öncelikle anayasa ve yasalar yeşillendirilmelidir. Bu adım, gittikçe hem toplumun hem devletle kurumlarının çevreye daha duyarlı hale gelmelerini sağlayacaktır. Süreç ilerledikçe modernleşme, bilim, ekonomi anlayışları da değişecek ve birey, toplum ve devlet üçgeninin karşılıklı etkileşimleriyle sürdürülebilir bir sistem inşa edilecektir.

Eckersley’e göre devletin dışlayıcı territorial karakteri, daha sağlıklı egemenlik, demokrasi ve vatandaşlık anlayışlarının gelişmesini engellemiştir. Onun önerdiği ekolojik demokratik devlet ise kendi vatandaşlarından güç alan ulus aşırı bir devlettir, bunun meşruluğu için de kurumsal düzeyde bir devlet egemenliği yeterlidir.⁹⁵ Özetle Eckersley’in önerisi olan “post liberal demokratik yeşil devlet”, sadece kendi bölgesini korumaya güdümlü bencil bir aktör olmaktan ziyade, eylem ve politikalarını ekolojik değerler temelinde oluşturan, ulus-ötesi, demokratik bir devlettir.

Çevre bağlamında modern uluslararası sistemi, ulus-devleti⁹⁶ ve Vestfalyan egemenlik konseptini sorgulayan bir diğer önemli teorisyen Luc Sindjoun’a göre, küreselleşme pratikleri ve Vestfalyan egemenliğin

94 Eckersley, “*Rethinking Democracy and Sovereignty*,” 243.

95 Eckersley, “*Rethinking Democracy and Sovereignty*,” 248.

96 Ulus-devletin çevrenin korunmasında halen en önemli aktör olduğunu ve gelecekte de böyle olması gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Frank, Hironaka ve Schofer, küresel yapılanmalar ya da yerel çözümler yerine ulus-devletin çevrenin korunmasında en verimli form olduğunu ileri sürerler. Küresel sisteme entegre olmuş, uluslararası toplum içinde kurumsallaşmış ulus-devletler, çevre sorunlarının çözümünde tartışmasız şekilde en etkin yapılardır. Onlara göre ulus-devletin çevrenin korunmasındaki rolü arttıkça küresel sistem de ulus-altı yapılanmalar da bu bağlamda yeniden şekillenecek; doğanın korunması, kirlilik ve kaynak uyumsuzlukları gibi sorunlar daha kolay bir şekilde çözüme kavuşacaktır. David J. Frank, Ann Hironaka ve Evan Schofer, “The Nation-State and the Natural Environment over the Twentieth Century,” *American Sociological Review* 65, sy. 1 (2000).

geleneksel anlamını yitirmesiyle, bugün post-egemenlik dönemi tecrübe edilmektedir. Ona göre, özellikle çevresel sorunlara çözüm üretme konusunda devletleri aşan bir vizyonun gerekliliği ve uluslararası çevre kuruluşları ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleriyle ortaya çıkan “yeşil/yeşeren egemenlik”⁹⁷ kavramının doğuşu gibi etkenlerle, yeni bir egemenlik algısı inşa edilmektedir.⁹⁸

Çevreyle ilgili konulara eleştirel yaklaşımlar, ulus-devletin bir aktör olarak sorunları çözme kapasitesine sahip olmadığını hatta sorunlara yol açtığını ileri sürmektedir. Güvenlik, iş birliği ve kurum inşası gibi konulara odaklanan devlet-merkezci ana akım teorilerin de çevreyle ilgili konuların karmaşıklığını uzunca süre görmezden geldiği açıktır.⁹⁹ Bu bağlamda bazı kesimler, ulus-devletin gücünün dağıtılması gerektiğini savunarak uluslararası ilişkilerin başat aktörü durumundaki bu yapıları kökten karşı çıkmaktadırlar. Bazı kesimlerse devletin dönüştürülerek çevreye daha duyarlı hale getirilebileceği tezini ortaya atmışlardır. Ulus-devletin geleceği ve merkezsizleşme ile ilgili bu tartışmaların hem disiplinin karakterini hem de uluslararası ilişkilerin geleceğini etkileyeceği aşıkardır.

Sonuç

Çevre sorunları, tüm insanlığı ilgilendiren sorunlardır. Bir “insani” bilim dalı olarak Uİ de bir asırlık tarihinde uzunca süre ihmal etmiş olsa da 1990’lardan beri giderek daha çok çevreye ajandasında yer vermektedir.¹⁰⁰ Başlarda sorunların çözümüne devlet-merkezli öneriler getiren yaklaşımlar ağırlıktayken bugün artık doğa-insan ilişkilerinin sorgulandığı, bilim ve ekonomi anlayışlarının eleştirildiği, devlet-mer-

97 *Greening sovereignty* kavramına yönelik kapsamlı analiz için bkz.: Karen T. Litfin, “The Greening of Sovereignty: An Introduction,” in *The Greening of Sovereignty in World Politics*, ed. Karen T. Litfin (Cambridge: MIT Press, 1998), 1–30.

98 Luc Sindjoun, “Transformation of International Relations-Between Change and Continuity: Introduction,” *International Political Science Review* 22, sy. 3 (2001): 219-226.

99 Gabriela Kütting, *Environment, Society and International Relations: Towards More Effective International Agreements* (Londra: Routledge, 2000), 139.

100 Hugh Dyer, “The Environment in International Relations,” *British Journal of Politics and International Relations* 3, sy. 1 (2001).

kezciliğin kısıtlılıklarının vurgulandığı yaklaşımlar da seslerini duyurmaktadırlar. Buna rağmen çevre, “Çevresel güvenlik” ve “Liberal Kurumsalcılık” gibi ana akım yaklaşımların disiplindeki ağırlığı nedeniyle halen UI’nin periferisinde yer almaktadır. Bu yaklaşımlar özelinde çevre, ayrıca çalışılması gereken bir konu olmaktan ziyade “tali” bir meseledir. Çevre sorunlarının her şeyden önce bir güvenlik meselesi olduğuna dikkat çeken “çevresel güvenlik” yaklaşımı, devlet-merkezli ve “ulusal” çıkar odaklı bir çerçeve çizer. Liberal Kurumsalcı yaklaşım da çevre sorunlarını bir kolektif eylem sorunu olarak görür. Kurumlar ve rejimler yoluyla devletler arası iş birliğinin sağlanabileceğine dikkat çeken bu yaklaşımda insanın refahının ve geleceğinin önünde engel oluşturan çevre sorunları çözülebilir.

Kısmen çevresel güvenlik kısmen de Liberalizm’den izler taşıyan ekotoriteryenlere göre, ortak mallar (açık denizler, okyanuslar, kutuplar vb.) üzerindeki serbest kullanım hakkı çevre sorunlarına yol açmaktadır ve bu sorunların çözümü, zorlayıcı güç kullanma kapasitesine sahip küresel bir otoritenin tesis edilmesiyle mümkündür. İnsanın sonsuz güç ve kazanç arayışında olan bir varlık olduğu varsayımıyla inşa edilen “eko-otoriteryen” görüş, Hobbes’un “Leviathan”ını –en azından çevre bağlamında- küresel düzeye taşımayı önerir.

Ana akım yaklaşımların argümanlarını sorgulamaya açan “eleştirel yaklaşımlar”, insan-doğa ilişkilerinden modernleşme stratejilerine, bilim felsefesinden devlet ve uluslararası sistemin karakterine kadar birçok hususu tartışmaya açmaktadır. Sorunların çözümüne kısa vadeli çözüm önerileri getirmekten ziyade sürdürülebilir ve kapsayıcı bir sistem oluşturma yönünde araçlar geliştiren bu yaklaşımlar, disiplinin gündeminde daha çok yer almaya başlamışlardır.

Bu yaklaşımlardan ilki olan çevre-merkezciliğe göre çevresel güvenlik “insanın güvenliğine”, Liberal Kurumsalcı öneriler ise “insanın refahına” odaklı yaklaşımlardır. Liberal ve Realist yaklaşımlar, insan dışı doğayı araçsallaştırarak ve değersizleştirerek doğanın tahrip edilmesine zemin hazırlayan ve nihayetinde çevre sorunlarına yol açan insan merkezci paradigmanın ürünleridir. Çevre-merkezci yaklaşım, insanın doğadaki diğer varlıklardan ayrı ve üstün olduğunu savunan ve doğayı insan ihtiyaçlarının karşılandığı bir pazar olarak sunan insan-merkezci

yaklaşım tepki olarak doğmuştur. Buna göre insan, diğer canlılardan üstün olmadığı gibi doğayı istediği gibi dönüştürebilme ve kullanabilme hakkına da sahip değildir.

Ekolojik modernite ise çağımızın ekonomi ve bilim anlayışlarını sorgulayan bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. Bilimi “doğanın kontrol ve hakimiyet altına alınması” olarak tanımlayan pozitivist bilim anlayışı ve “sınırsız büyüme” hedefi üzerine şekillendirilen ekonomi politikaları bu bağlamda eleştirilen hususlardır. Ekolojik modernite, ekonomik faaliyet süreçlerinde çevreye verilen zararların, yapılacak düzenlemeler sayesinde engellenebileceğine dikkat çeker. Bu kapsamda gündeme gelen “sürdürülebilir kalkınma” ve “yeşil büyüme” gibi yeni ekonomik stratejiler, başta politik ekonomi özelinde disipline dahil olduğu gibi ana akım teorileri de etkilemiştir.

Merkezsizleşme ise Vestfalyan Sistemin ve onun temel aktörü olan ulus-devletin çevre sorunlarıyla ilgili sürdürülebilir çözümler üretmediği eleştirileri üzerine gündeme gelen bir yaklaşımdır. Buna göre yapısı gereği kendi topraklarının ve insanların güvenliğini ve refahını korumaya odaklı egemen devlet, küresel nitelikli çevre sorunlarını çözebilecek kapasiteye sahip değildir. Çevre sorunlarının küresel nitelikli olması ve aynı zamanda yerel çözümler gerektirmesi ulus-devletin gücünün dağıtılmasını gündeme getirmiştir.

Çevreyi ana akım bakış açılarının dışında ele alan eleştirel yaklaşımlar, getirdikleri kapsamlı eleştirilerle çevreyi disiplinin merkezine yaklaştırma hususunda umut verici araçlar sunmaktadır. Söz konusu yaklaşımların, pozitivism, liberal ekonomi ve devlet merkezilik gibi Uİ'nin temel tartışma konularıyla ilgili tespit ve önerileri, disiplinin geleceğini etkileyebilecek öneme haizdir. Ancak bu yaklaşımlar da disiplin içindeki çeşitli direnç noktalarıyla karşılaşmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar disiplinin baskın paradigması olan pozitivismin süzgecinden geçememekte, akademik dergi ve ders kitaplarında yeteri kadar yer bulamamaktadırlar.

Ana akım yaklaşımların çevreyi “tali” bir alan olarak görmesi, eleştirel yaklaşımlarınsa disiplinindeki pozitivismin hakimiyeti nedeniyle marjinalize olmaları, disiplinindeki yaygın hiyerarşik kurgularda çevrenin genelde hep periferide konumlandırılması, çevreyi Uİ'nin merkezine

taşımanın önündeki en önemli engellerdir.¹⁰¹ Ancak bir asra yakın geçmiş olan disiplinde son dönemdeki umut verici “dönüşler” hem disiplinin ajandasının zenginleşmesi hem de marjinalize edilmiş ses ve ihmal edilmiş başlıkların çalışılması açısından oldukça değerlidir. Nitekim “tarihsel, kültürel, dilsel” dönüşleri tecrübe eden disiplinin “çevresel dönüşle” çevreyi periferik konumundan kurtarıp tüm insanlığın “merkezine” çekmesi bir ilişki ve disiplin türü olarak UI açısından da büyük bir açılım olacaktır.

101 Çevrenin Türkçe literatürde de periferide yer aldığını, doğrudan çevreyle ilgili yayınların sınırlı bir yer işgal ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yine de son yıllarda çevreyle ilgili yayınların artış gösterdiği görülmektedir. Örnek çalışmalar için bkz.: Yelda Erçandır, “Yeşil Teori,” in Uluslararası İlişkiler Teorileri, ed. Ramazan Gözen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014). İlhan Sağsen, “Uluslararası İklim Değişikliği Müzakereleri: Çevre Duyarlılığı mı Yoksa Yeni Bir Uluslararası Rekabet Alanı mı?,” *Alternatif Politika İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayısı*, (2017). Fazlı Doğan ve Gül S. Acet, “Uluslararası İlişkilerde Çevre Gündeminin İnşası, Çevrenin Boyutları ve Çevre Rejimi,” *Turkish Studies* 12, sy. 24 (2017). H. Akın Ünver, “Paris İklim Anlaşması’na Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm,” *Uluslararası İlişkiler* 14, sy. 54 (2017).

Kaynakça

- Barnett, Jon. "Destabilizing the Environment-Conflict Thesis." *Review of International Studies* 26, sy. 2 (2000).
- Barnett, Jon. *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Area*. Londra: Zed Books, 2001.
- Baylis, John. "The Concept of Security in International Relations." In *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*. Hans Günter Brauch, v.dğr. tarafından derlenmiştir. Berlin: Springer, 2008.
- Bookchin, Murray. *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Palo Alto: Cheshire Books, 1982.
- Bierman, Frank, Olwes Davies ve Nicolien Van Der Grijp. "Environmental Policy Integration and the Architecture of Global Environmental Governance." *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 9, sy. 4 (2009).
- Brauch, Hans Günter. "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü." *Uluslararası İlişkiler* 5, sy. 18 (2008).
- Bull, Hedley. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. New York: Palgrave, 2002.
- Burnett, Alan. "Defence of the Environment: The New Issue in International Relations." *The Australian Quarterly* 61, sy. 4 (1989).
- Chasek, Pamela S., David L. Downie ve Janet Welsh Brown. *Global Environmental Politics: Dilemmas in World Politics*. Colorado: Westview Press, 2014.
- Clapp, Jennifer ve Peter Dauvergne. *Paths to a Green World: The Political Economy of the Global Environment*. Cambridge: MIT Press, 2005.
- Daddow, Oliver. *International Relations Theory*. Londra: Sage Publishing, 2017.
- Dalby, Simon. "Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak." *Uluslararası İlişkiler* 5, sy. 18 (2008).
- Demir, Ömer. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015.

- Dobson, Andrew. "Critical Theory and Green Politics." *The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory*. Andrew Dobson ve Paul Lucardie tarafından derlenmiştir. New York: Routledge, 1995.
- Doğan, Fazlı ve Gül S. Acet. "Uluslararası İlişkilerde Çevre Gündeminin İnşası, Çevrenin Boyutları ve Çevre Rejimi." *Turkish Studies* 12, sy. 24 (2017).
- Dobson, Andrew. *Ekolojizm*. Çeviren Cengiz Yüksel. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2007.
- Dyer, Hugh. "The Environment in International Relations." *British Journal of Politics and International Relations* 3, sy. 1, (2001).
- Dyer, Hugh. "Environmental Security and International Relations: The Case for Enclosure." *Review of International Studies* 27, sy. 3 (2001).
- Eckersley, Robyn. "Beyond Human Racism." *Environmental Values* 7, sy. 2, (1998).
- Eckersley, Robyn. "Green Theory." *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith tarafından derlenmiştir. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Eckersley, Robyn. "Habermas and Green Political Thought: Two Roads Diverging." *Theory and Society* 19, sy. 6 (1990).
- Eckersley, Robyn. *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*. Cambridge: MIT Press, 2004.
- Elliott, Lorraine. *The Global Politics of the Environment*. New York: Palgrave MacMillan, 2004.
- Erçandırılı, Yelda. "Yeşil Teori." Uluslararası İlişkiler Teorileri. Ramazan Gözen tarafından derlenmiştir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Frank, David J., Ann Hironaka ve Evan Schofer. "The Nation-State and the Natural Environment over the Twentieth Century." *American Sociological Review* 65, sy. 1 (2000).
- Glover, Leigh. *Postmodern Climate Change*. New York: Routledge, 2006.

- Godrej, Dinyar. *Küresel İklim Değişimi*. Çeviren Ohannes Kılıçdağı. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Goldstein, Joshua S. ve Jon C. Pevehouse. *Uluslararası İlişkiler*. Çeviren Haluk Özdemir. Ankara: BB101 Yayınları, 2015.
- Hardin, Garrett. "The Tragedy of Commons." *Science* 162, sy. 3859 (1968).
- Helleiner, Eric. "International Political Economy and the Greens." *New Political Economy* 1, sy. 1 (1996).
- Heywood, Andrew. *Küresel Siyaset*. Çeviren Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir. Ankara: Adres Yayınları, 2011.
- Hobsbawm, Eric. *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*. Çeviren Yavuz Alogan. İstanbul: Everest Yayınları, 2014.
- Jordan, Andrew ve Tim Jeppesen. "EU Environmental Policy: Adapting to the Principle of Subsidiarity." *Environmental Policy and Governance* 10, sy. 2 (2000).
- Joyner, Christopher J.. "Rethinking International Environmental Regimes: What Role for Partnership Coalitions?." *Journal of International Law and International Relations* 1, sy. 1-2 (2005).
- Laferriere, Eric ve Peter J. Stoett. *International Relations Theory and Ecological Thought*. New York: Routledge, 1999.
- Lawson, Stephanie. *Theories of International Relations: Contending Approaches to World Politics*. Cambridge: Polity Press, 2015.
- Litfin, Karen T.. "The Greening of Sovereignty: An Introduction." *The Greening of Sovereignty in World Politics*. Karen T. Litfin tarafından derlenmiştir. Cambridge: MIT Press, 1998.
- Maslow, Sebastian ve Ayako Nakamura. "Constructivism and Ecological Thought: A Critical Discussion on the Prospects for a 'Greening' of IR Theory." *Interdisciplinary Information Sciences* 14, sy. 2 (2008).
- Matthew, Richard A.. "Man, the State and Nature: Rethinking Environmental Security." *Handbook of Global Environmental Politics*. Peter Dauvergne tarafından derlenmiştir. Chettenham: Edward Elgar Publishing, 2005.
- Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers ve Willi-

- am W. Behrens III. *The Limits to Growth*. Washington DC: Potomac, 1972.
- Morgenthau, Hans J.. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, 1948.
- Mutlu, Ahmet. “Ekolojik Sorunların Kökenleri.” *Sosyal Çevre Bilimleri*. Hakan Reyhan, Ahmet Mutlu, H. Hüseyin Doğan ve Ayşen S. Reyhan tarafından derlenmiştir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.
- Najam, Adil, Mihaela Papa ve Nadaa Taiyab. *Global Environmental Governance: A Reform Agenda*. <https://www.iisd.org/pdf/2006/geg.pdf>
- Newell, Peter. *Globalization and the Environment: Capitalism, Ecology and Power*. Cambridge: Polity Press, 2012.
- Nillson, Mans, Marc Pallemmaerts ve Ingmar Homeyer. “International Regimes and Environmental Policy Integration: Introducing the Special Issue.” *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 9, sy. 4 (2009).
- O’Neill, Kate. *The Environment and International Relations*. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Ophuls, William ve A. Stephen Boyan Jr.. *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited: The Unraveling of the American Dream*. New York: W.H. Freeman and Company, 1992.
- Paterson, Matthew. “Globalisation, Ecology and Resistance.” *New Political Economy* 4, sy. 1, 1991.
- Paterson, Matthew. “Green Politics.” *Theories of International Relations*. Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit ve Jacqui True tarafından derlenmiştir. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Paterson, Matthew, Peter Doran ve John Barry. “Green Theory.” *The State: Theories and Issues*. Colin Hay, Michael Lister ve David Marsh tarafından derlenmiştir. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Paterson, Matthew. “Theoretical Perspectives on International Environmental Politics.” *Palgrave Advances in International En-*

- vironmental Politics*. Michele M. Betsill, Kathryn Hochstetler ve Dimitris Stevis tarafından derlenmiştir. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Paterson, Matthew. “Yeşil Siyaset.” *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit ve Jacque True tarafından derlenmiştir. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Pirages, Dennis, “Ecological Theory and International Relations.” *Indiana Journal of Global Legal Studies* 5, sy. 1 (1997).
- Powell, Robert. “Absolute and Relative Gains in International Relations Theory.” *The American Political Science Review* 85, sy. 4 (1991).
- Ringius, Lasse, Asbjorn Torvanger ve Arild Underdal. “Burden Sharing and Fairness Principles in International Climate Policy.” *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 2, sy. 1 (2002).
- Sağsen, İlhan. “Uluslararası İklim Değişikliği Müzakereleri: Çevre Duyarlılığı mı Yoksa Yeni Bir Uluslararası Rekabet Alanı mı?.” *Alternatif Politika: İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayısı*, 2017.
- Sale, Kirkpatrick. “The Importance of Size for Democracy.” *The Good Society* 6, sy. 3 (1996).
- Sale, Kirkpatrick. “An Overview of Decentralism.” *The Good Society* 8, sy. 2 (1998).
- Sale, Kirkpatrick. *Human Scale Revisited: A New Look at the Classic Case for a Decentralist Future*. New Jersey: Chelsea Green Publishing, 2017.
- Saurin, Jullian. “International Relations, Social Ecology and the Globalisation of Environmental Change.” *The Environment and International Relations*. John Vogler ve Mark F. Imber tarafından derlenmiştir. London: Routledge, 1996.
- Sindjoun, Luc. “Transformation of International Relations-Between Change and Continuity: Introduction.” *International Political Science Review* 22, sy. 3 (2001).

- Smith, Steve. "Environment on the Periphery of International Relations: An Explanation." *Environmental Politics* 2, sy. 4 (1993).
- Spaargaren, Gert ve Arthur P.J. Mol. "Greening Global Consumption: Redefining Politics and Authority." *Global Environmental Change* 18, sy. 3 (2008).
- Steans, Jill, Lloyd Pettiford, Thomas Diez ve Imad El-Aniz. *An Introduction to International Relations Theory: Perspectives and Themes*. Oxon: Routledge, 2010.
- Strange, Susan "The Westfailure System." *Review of International Studies* 25, sy. 3 (1999).
- Thomas, Gerald B.. "U.S. Environmental Security Policy: Broad Concern or Narrow Interests." *Journal of Environment and Development* 6, sy. 4 (1997).
- Ünver, H. Akın. "Paris İklim Anlaşması'na Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm." *Uluslararası İlişkiler* 14, sy. 54 (2017).
- Wallerstein, Immanuel. *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Wallerstein, Immanuel. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press, 2006.
- Wells, David. "Green Politics and Environmental Ethics: A Defence of Human Welfare Ecology." *Australian Journal of Political Science* 28, sy. 3 (1993).
- Vogler, John. "Environmental Issues." *The Globalization of World Politics*. John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens tarafından derlenmiştir, New York: Oxford University Press, 2008.
- Youatt, Rafi. "Interspecies Relations, International Relations: Rethinking Anthropocentric Politics." *Millenium Journal of International Studies* 43, sy. 1 (2014).
- <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>